



Original Article

Jurisprudential and Legal Foundations of Public Order

Yaghoub Alizadeh¹ 

ABSTRACT

Public order is a fundamental and complex concept in legal systems, simultaneously playing a dual role in preserving social cohesion and limiting individual freedoms. This concept, long a focal point for governments and jurists alike, is considered both a tool for ensuring public peace and security, and a key standard in defining the legal boundaries between citizens and the state. In the Islamic Republic of Iran, public order has a special place because, in addition to its customary and legal aspects, it also has a jurisprudential and religious basis and is tied to the teachings of Islamic Sharia. Thus, explaining its jurisprudential and legal basis is essential for understanding how this concept functions within Iranian law. The core question of this study is: On what foundations is public order in the Islamic Republic of Iran based, and how does it affect the scope of individual and social freedoms? To answer this question, a descriptive-analytical method and a library-based approach have been employed. Jurisprudential sources, Quranic exegesis, statutory laws, the Iranian Constitution, and the views of jurists and legal scholars have been examined to provide a precise picture of the theoretical and practical foundations of public order in Iran's jurisprudence and legal system. Findings show that public order in Iran is a blend of classical legal elements and principles of Islamic Sharia, making it distinct from its counterpart in secular legal systems. In other words, in Iran's legal system, public order is not confined solely to preserving security and public peace, but is also intertwined with religious and moral values - a characteristic that fundamentally sets it apart from secular approaches. From an Islamic jurisprudential perspective, security in its various psychological, moral, social, and political dimensions is the core element of public order. The Qur'an outlines instances of disruption to public security -such as moharebeh (armed insurrection), apostasy, fasad fi'l-ard (corruption on earth), and sedition - and emphasizes the need to maintain societal stability as essential for realizing a "virtuous life" (hayat tayyiba). In this framework, adherence to Islamic norms, obedience to divine commands, fulfillment of promises and social solidarity are not only moral virtues but also foundational elements of public order. Shi'a jurisprudence, through institutions like hisbah and institutionalizing the practice of enjoining good and forbidding evil, provides practical mechanisms to prevent disorder and protect the structure of the Islamic society. Accordingly, Shi'a jurists emphasize the "preservation of societal order" (hifz al-nizam) as a key religious imperative, maintaining that a breakdown of social order can even justify suspending certain religious rules to prevent chaos. From this viewpoint, a society lacking security and cohesion not only fails to achieve social justice but also undermines the legitimacy of its government. Moreover, fidelity to promises is presented in religious texts as one of the vital pillars sustaining social order and public trust. In such a way that disregard for collective obligations is considered to be a cause of instability in the entire society. On the other hand, from a legal perspective, public order is explained based on three main elements: public security, public comfort, and public health.

How to Cite: Alizadeh, Yaghoub, "Jurisprudential and Legal Foundations of Public Order", Legal Research, Vol. 28, No. 111, 2025, pp:245-264.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.235691.2728>

Received: 13/05/2024-Accepted: 15/06/2024

1. Assistant Professor, Faculty of Theology, Islamic Jurisprudence and Law, Payame Noor University, Tehran, Iran
Corresponding Author Email: y_alizadeh@pnu.ac.ir



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Iranian criminal law - particularly in the section on ta'zir punishments - criminalizes behaviors such as armed insurrection, espionage, forming illegal armed groups, blasphemy, destruction of public property, and environmental pollution, all aimed at protecting society from internal and external threats. Public security as a key foundation ensures public calm, prevents violence, and defends territorial integrity, principles strongly emphasized in the Constitution and penal codes. Public peace refers to guaranteeing citizens' psychological comfort in social, urban, and family environments; laws against social nuisances, noise pollution, unauthorized gatherings, and urban disturbances serve this purpose. The third component, public health, focuses on safeguarding physical and mental well-being and controlling biological hazards and epidemics. Health regulations - overseeing the quality of water, food, and air and combating the spread of contagious diseases - reinforce this pillar of public order. Moreover, in Iran's legal system, the concepts of "Islamic criteria" and "public interest" complement public order and significantly influence the regulation of freedoms. Article 4 of the Constitution, which subjects all laws to Islamic criteria, has effectively bound public order inseparably to Sharia teachings. This connection is reflected in restrictions on expression, education, employment, and lifestyle, while also reinforcing the legitimacy of Islamic legislation. Moreover, cultural and moral matters are also encompassed under public order in Iran, reflecting a significantly broader interpretation of this concept compared to secular systems. Another important finding is the relationship between public order and citizens' rights in the Islamic Republic. While public order imposes limits on certain freedoms, its absence would render freedoms meaningless. In other words, rights and liberties cannot be realized without order; at the same time, unrestrained invocation of public order can lead to despotism and the violation of freedoms. Therefore, emphasizing a balance between the two through clear legislation, effective judicial oversight, and adherence to human rights standards is essential for the fair implementation of public order. Although the Iranian Constitution explicitly mentions "public order" only in Article 165, the content of numerous other articles that restrict freedoms invoking public interest, Islamic norms, or public morality have, in effect, served to realize public order. In conclusion, public order in Iran is a multifaceted composite concept shaped by Islamic teachings, jurisprudential principles, legal considerations, and social interests. This concept not only guarantees government continuity and social stability but also provides the foundation for the exercise of legitimate rights and freedoms. A precise understanding of its constituent elements and a delineation of its boundaries from related concepts are essential for effective legislation, fair adjudication, and proper enforcement of the law. Ultimately, strengthening the supportive capacities of public order - while avoiding its instrumentalization - ensures justice, security, and human dignity within the framework of Islamic law.

KeyWords: Public Order, Security, Islamic Standards, Public Comfort, Public Interests, Individual and Social Freedoms



بنیان‌های فقهی حقوقی نظم عمومی

یعقوب علیزاده^۱

چکیده

نظم عمومی در همه جوامع از اهمیت بالایی برخوردار است؛ زیرا بستر توسعه و تعالی است. از طرفی رابطه تنگاتنگ نظم عمومی با آزادی‌های فردی و اجتماعی بررسی آن را ضروری ساخته است. نظم عمومی در هر جامعه‌ای تابعی از ارزش‌های آن جامعه است. براین اساس، مسئله مورد بررسی در مقاله حاضر این است که بنیان‌های فقهی حقوقی که نظم عمومی بر آن متنی است، کدام است؟ مقاله حاضر توصیفی تحلیلی بوده و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بررسی موضوع مورد اشاره پرداخته شده است. یافته‌های مقاله بر این امر دلالت دارد که امنیت و آسایش عمومی، رعایت موازین اسلامی و عدم سرپیچی از احکام خداوند، مبارزه با کفار و تعدی کنندگان، مقابله با فساد و تفرقه، اعتصام به حبل‌الله و وفای به عهد مهم‌ترین عناصر و بنیان‌های فقهی نظم عمومی است. امنیت عمومی، مصالح عمومی و بهداشت عمومی نیز بنیان‌های حقوقی نظم عمومی از دیدگاه حقوقی است. در فقه و حقوق ایران، نظم عمومی نسبت به آزادی‌های فردی و اجتماعی در اولویت است. نظم عمومی باعث محدودیت‌هایی در برخی آزادی‌های فردی و اجتماعی می‌شود. این وضعیت در حقوق اساسی ایران نیز مصداق داشته و در برخی موارد آزادی‌های فردی با هدف تحقق نظم عمومی محدود شده است. هرچند نظم عمومی زمینه تحقق آزادی‌های فردی و اجتماعی را فراهم می‌کند؛ زیرا در فقدان نظم عمومی، نمی‌توان از تحقق آزادی‌های فردی و اجتماعی سخن به میان آورد، اما به نظر می‌رسد لازم است سازوکارهای تقنینی حمایت از آزادی‌های فردی و اجتماعی در مواجهه با نظم عمومی تقویت شود.

کلید واژگان: نظم عمومی، امنیت، موازین اسلامی، آسایش عمومی، مصالح عمومی، آزادی‌های فردی و اجتماعی

استناد به این مقاله: علیزاده، یعقوب، «بنیان‌های فقهی حقوقی نظم عمومی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۱۱، مهر ۱۴۰۴، صص: ۲۴۵-۲۶۴.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.235691.2728>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۶

۱. استادیار، دانشکده الهیات، فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: y_alizadeh@pnu.ac.ir



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

نظم عمومی از دوران کهن مهم‌ترین دغدغه انسان‌ها بوده است. امنیت و نظم زیربنای تأمین نیازهای انسانی است. از این رو دغدغه اصلی یک حکومت تأمین امنیت است؛ چراکه در صورت توفیق تأمین امنیت، شایستگی و صلاحیت حکومت به اثبات می‌رسد.^۱ فصل ممیز نظم عمومی در جوامع مختلف، هنجارها و ارزش‌هایی است که هر جامعه برمبنای ارزش‌های دینی خود داراست. تلاش تمام جوامع و حکمرانان و هدف وضع تمام قوانین مدنی و کیفری برقراری نظم و ممانعت از وقوع هرج و مرج و بی‌سامانی است. در فرایند شکل‌گیری جامعه بشری، ارزش‌ها و مصالح عالی پا به عرصه وجود نهادند که ریشه‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی داشته و عمدتاً از جامعه‌ای به جامعه دیگر شکل متفاوتی به خود گرفته‌اند و در قالب نظم عمومی در نظام‌های حقوقی حمایت شده‌اند.^۲ از سوی دیگر، با توجه به نوع نظام‌های حقوقی، این مفهوم می‌تواند تعاریف و عناصر متفاوتی را به خود بگیرد. از آنجاکه جمهوری اسلامی ایران، نظامی مبتنی بر آموزه‌های اصیل اسلامی است و دین رسمی و پذیرفته‌شده آن اسلام و مذهب شیعه جعفری اثنی عشری است و از سوی دیگر، براساس اطلاق اصل چهارم قانون اساسی، کلیه قوانین و مقررات باید مطابق موازین اسلام باشند، لذا مفهوم نظم عمومی و عناصر سازنده آن می‌تواند بسیار متفاوت از سایر نظام‌های حقوقی و کشورهای دیگر باشد. همین امر تبیین عناصر و بنیان‌های نظم عمومی از منظر قرآن کریم را به یک ضرورت مبدل ساخته است؛ زیرا قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر متون دینی به‌ویژه آیات قرآن تنظیم و تدوین شده است. از طرفی از آنجاکه «نظم عمومی می‌تواند مستمسکی برای تحدید، تضییق یا انکار حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان قرار گیرد».^۳ از این رو مفهوم نظم عمومی مانند بسیاری از مبانی و اصول حقوق عمومی (نظیر منفعت عمومی)، تعیین قلمرو و عناصر سازنده آن دشوار است؛ زیرا به مرور زمان و برحسب نیازها، مفاهیم و نگرش‌ها نیز تحول و تکامل می‌یابند.^۴ از طرفی، از آنجاکه نظم عمومی یکی از مفاهیم کلیدی در هر نظام حقوقی است که همواره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مشترک حکومت و شهروندان به‌شمار می‌رود؛ چنان‌که بقای هر حکومت، مبتنی بر وجود نظامی پایدار است و این مسئله نیز می‌تواند مستمسکی برای تحدید، تضییق یا انکار حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان قرار گیرد. نظم عمومی در زمره مفاهیم بنیادین، معمول و درعین حال پرچالش در قلمرو حقوق داخلی است. این مفهوم، علاوه بر نقش محدودکننده حقوق و آزادی‌های شهروندی در قلمرو داخلی، کارکرد حمایتی را نیز از حقوق و آزادی‌های شهروندی داراست. اصولاً تحدید حقوق و آزادی‌های عمومی با استناد به مفاهیمی مانند نظم عمومی ناگزیر است؛ زیرا حیات جمعی وابسته به محدود کردن حقوق و آزادی‌ها بوده و همچنان‌که استبداد و محو مطلق حقوق و آزادی‌ها امری ناشایست و قبیح است. نظم عمومی یکی از عناوین تحدیدی حقوق و آزادی است که همواره محل بحث و اختلاف نظر است. بر همین اساس، در مقاله حاضر تلاش شده به بررسی این مهم پرداخته شود. سؤالی که در این خصوص در مقاله حاضر مطرح و بررسی می‌شود، این است که بنیان‌هایی که نظم عمومی بر آن استوار است از منظر فقهی و حقوقی چیست؟ فرضیه مقاله نیز بدین شکل قابل طرح است که «امنیت عمومی، رعایت

۱. زاهدی اصل، محمد، *مبانی مددکاری اجتماعی*، تهران: علامه طباطبائی، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۵۲.

۲. حدادی، مهدی، «مقایسه مفهوم و کارکرد نظم عمومی در نظام حقوق بین‌الملل با نظم‌های حقوق ملل»، *فصلنامه حقوق خصوصی*، دوره ۷، شماره ۱۶، ۱۳۸۹، صص ۱۶۸-۱۶۹.

۳. منصوریان، مصطفی، *آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی (بررسی مفهوم نظم عمومی)*، تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، چاپ چهارم، ۱۳۸۴، ص ۱۲.

۴. عباسی، بیژن، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴.

موازن اسلامی و تبعیت از دستورات خداوند، عدم تفرقه و حفظ وحدت، عدم فساد بنیان‌های نظم عمومی از منظر فقهی و در حقوق موضوعه نیز امنیت و آسایش عمومی، رعایت قوانین اسلامی عناصر اصلی نظم عمومی است که تخطی از آن مجازات شدیدی به دنبال دارد». به‌منظور بررسی سؤال و فرضیه مورد اشاره ابتدا مفهوم و ماهیت نظم عمومی بررسی شده، سپس به بررسی فقهی بنیان‌های نظم عمومی پرداخته شده و در ادامه از رویکرد حقوق موضوعه بحث شده و در نهایت رابطه نظم عمومی و حقوق شهروندی تحلیل شده است.

۱. مفهوم و ماهیت نظم عمومی

اصطلاح نظم عمومی از دو واژه «نظم» و «عمومی» تشکیل شده است که نظم در اصطلاح به‌معنای تعادل ارتباطات و وضع منظم اشیا نسبت به یکدیگر و در این ترتیب به‌معنای حرکت و گردش موزون و بر طبق قاعده است که قاعده این نظم در هر جامعه‌ای اخلاق و مذهب، ساختار اقتصادی، نظام حقوقی، سیاسی و فرهنگ ملی را در هر قوم فراهم می‌آورد و دولت آن را تضمین می‌کند^۱ که این عوامل اصول و ارزش‌های حاکم بر یک جامعه را شکل می‌دهند.^۲ نظم عمومی به نظامی گفته می‌شود که از طریق قوانین و مقررات برای برقراری آرامش و امنیت در حوزه عمومی و در سطح کلان کشور برقرار می‌شود.^۳ از دیدگاه برخی حقوق‌دانان، نظم عمومی عبارت است از: «مجموعه تأسیسات حقوقی و قوانین وابسته به حسن جریان لازم امور مربوط به اداره کشور و یا راجع به صیانت امنیت و اخلاق در روابط مردم که اراده افراد جامعه در خلاف جهت آنها بلااثر باشد». بنابراین، نظم عمومی به‌طور آشکار با منافع و مصالح جامعه مرتبط است و طبیعت آن به‌گونه‌ای است که همه افراد باید آن را محترم شمرند و تجاوز به آن غیرممکن باشد.^۴ برخی دیگر نیز نظم عمومی را مترادف با قواعد آمری می‌دانند که افراد نمی‌توانند به‌وسیله قراردادهای خصوصی، آن قواعد را نقض کنند و مخالفت با نظم عمومی را چیزی جز نقض مقررات آمری نمی‌دانند.^۵

درخصوص امکان ارائه تعریف از نظم عمومی برخی معتقدند به‌دلیل طبیعت خاص این اصطلاح، اصولاً نمی‌توان تعریف جامع‌ومانی از نظم عمومی ارائه کرد.^۶ از این‌رو، برخی به‌دلیل دشوار بودن شناخت عناصر تشکیل‌دهنده نظم عمومی، از ارائه تعریف آن صرف‌نظر کرده‌اند^۷ و بعضی دیگر عقیده دارند مفهوم نظم عمومی همانند اصطلاح اخلاق حسنه، امری ساده و آسان است، اما تطبیق آن با موضوعات خارجی و آگاهی از مصادیق آن امری دشوار است؛ لیکن به‌طور کلی، برخلاف نظم عمومی است که ارتکاب آن ایجاد هیجان و تشنج اجتماعی می‌کند و موجب اخلال می‌شود.^۸ به‌نظر می‌رسد که تعریف نشدن نظم عمومی، بدین دلیلی باشد که نظم عمومی مفهومی پیچیده، با ابعاد و جنبه‌های

۱. کاتوزیان، ناصر، *گامی به سوی عدالت*، جلد ۱، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۵۱؛ احمدی و استانی، عبدالغنی،

نظم عمومی در حقوق خصوصی، تهران: روزنامه رسمی، چاپ اول، ۱۳۴۱، ص ۳۶.

۲. حسینی، علی، *نظم عمومی و حاکمیت قانون در اسلام*، قم: سلوک جوان، چاپ سوم، ۱۳۸۶، ص ۳۵.

۳. حبیب‌زاده، محمدجعفر، *رژیم قانونی بودن حقوق کیفری (عامل مؤثر بر رشد و توسعه)*، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، دوره

۶۲ شماره ۲۳، ۱۳۷۷، صص ۵۶-۳۱.

۴. کاتوزیان، پیشین، ص ۵۲.

۵. الماسی، نجادعلی، *تعارض قوانین*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ هفتم، ۱۳۷۹، ص ۱۲۹.

۶. الماسی، نجادعلی، *تعارض قوانین*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ پنجم، ۱۳۷۸، ص ۹۵.

۷. سلجوقی، محمود، *حقوق بین‌الملل خصوصی*، جلد ۲، تهران: میزان، چاپ سوم، ۱۳۸۲، ص ۶۸.

۸. امامی، سید حسن، *حقوق مدنی*، جلد ۴، تهران: نشر اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۸، ص ۸۵.

قضایی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است؛ بدین معنا که در یک نگرش اجتماعی، نظم عمومی را می‌توان اساساً ایجادکننده صلح درونی در جامعه سیاسی دانست که بدون آن تشکیل جامعه سیاسی امکان‌پذیر نیست. در نظریه قرارداد اجتماعی هم بر این اندیشه تأکید می‌شود که انسان با پشت‌سر نهادن وضع طبیعی، حقوق را جایگزین زور عریان کرد که نظم عمومی در این مفهوم (صلح درونی) شرط ضروری بهبودی و خوشبختی آدمیان است.^۱ به‌طور کلی هر نظام حقوقی در کل حافظ منافع، مصالح و ارزش‌های جامعه خود است و با نظم بخشیدن به اعمال و رفتار تابعان و محدود کردن آزادی اراده افراد مانع سقوط و ازهم‌پاشیدگی بنیان اجتماعی می‌شود.^۲ پس منافع عمومی در گرو حفظ نظم جامعه است. اراده هیچ‌کس نمی‌تواند این نظم را نقض کند و نیز منافع عمومی جامعه ارتباط مستقیم و معناداری با نظم جامعه دارند. لذا به‌نوعی از مهم‌ترین معیارهای تشخیص قواعد مربوط به نظم عمومی محسوب می‌شود؛ زیرا قوانین و قواعدی که هدف بی‌واسطه آنها حفظ و حمایت از منافع عمومی است، در اعداد مهم‌ترین قواعد مربوط به نظم عمومی هستند.^۳ در تعریف نظم، مفهوم نفع عمومی جایگاه محوری دارد؛ به‌گونه‌ای که نفع عمومی عنصر مقدم نظم تلقی می‌شود.^۴ بنابراین نظم عمومی مدلول قواعدی است که حافظ اصول و ارزش‌های جامعه است و چون این امور از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت‌اند، هر جامعه‌ای نظم عمومی مختص به خود را دارد. نظم عمومی مفهومی پرکاربرد در مطالعات حقوقی است. این مفهوم در عین حال سهل و ممتنع است؛ به این معنا که حقوق‌دانان و به‌تبع قانون‌گذاران همواره بر صیانت آن تأکید و با هر عاملی که آن را مختل کند، به مدد ابزارهای اداری، حقوقی و کیفری مناسب برخورد می‌کنند. باوجود این، در مقام تفصیل، نظم عمومی از آنجاکه با ارزش‌های اساسی و منابع حقوق در هر نظام حقوقی ارتباط وثیقی دارد، کاملاً مفهومی مکان‌مند و در عمل زمان‌مند است. به همین دلیل شناسایی این مفهوم در فقه و نظام حقوقی ایران، در گرو شناخت بنیان‌های فقهی و حقوقی آن است.

۲. بنیان‌های نظم عمومی از منظر فقه

در این مبحث از بنیان‌های نظم عمومی در فقه بحث می‌شود.

۲.۱. امنیت

از منظر فقهی، بسیاری از عواملی که در ایجاد امنیت روحی و روانی در زندگی توأم با آرامش، نقش حیاتی و اساسی دارد، عملکرد انسان است. یکی از اساسی‌ترین پایه‌های سعادت در زندگی انسان «امنیت» است. در پرتو امنیت است که تمام شئون و ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، اخلاقی و علمی در مسیر طبیعی جریان دارد. اخلال در نظم و امنیت جامعه مصداق محاربه است، چه این عمل به‌قصد براندازی نظام سیاسی صورت گرفته باشد و چه به‌قصد دیگری. برخی «اسلحه کشیدن و خون ریختن و تجاوز به اموال و نوامیس مردم و آتش زدن خرمن‌ها و ایجاد رعب و وحشت در اجتماعی و

۱. گرجی، علی‌اکبر، *مبانی حقوق عمومی*، تهران: جنگل، چاپ دوم، ۱۳۸۸، ص ۱۲۵.

۲. حدادی، پیشین، صص ۱۷۸-۱۷۷.

۳. مدنیان، غلامرضا، «نظم عمومی در حقوق اسلامی ایران»، رساله دکتری، تهران: مجتمع آموزش عالی تهران، ۱۳۹۰، ص ۱۴۵.

۴. بیات کیتیکی، مهناز، «ارزیابی مصلحت عمومی در قوانین اساسی مشروطه و جمهوری اسلامی ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵، ص ۹۵.

مانند این‌ها را مصداق محاربه در آیه مورد بحث می‌دانند.^۱ «محارب به هر کسی گفته می‌شود که برای ترساندن مردم اسلحه برکشد، چه در خشکی و چه دریا، چه شب و چه در روز، چه در داخل شهر و چه در خارج آن.»^۲ در قرآن ابعاد مختلف امنیت، نظیر امنیت روانی، مورد توجه قرار گرفته است. علت اصلی مقابله با اخلاف در نظم سیاسی، اجتماعی و مثلاً محاربه نیز در حقیقت برهم زدن آرامش زندگی شهروندان است. از میان این نمونه‌ها نگاهی تحلیلی به جرم ارتداد و مجازات آن بی‌مناسبت نخواهد بود. ارتداد در حکم اخلاف در امنیت فکری فرهنگی جامعه است. ارتداد (خارج شدن از دین یا انکار ضروری دین و مذهب) می‌تواند با هرگونه رفتار یا گفتاری تحقق یابد؛ ولی باید دقت کرد که در این بین، چیزی که اهمیت دارد این است که این خروج و کفر بعد از اسلام آوردن، باید خردمندانه باشد تا بتوان بیان کرد که ارتداد صورت گرفته است. در حقیقت، زمانی می‌توان گفت فردی مرتد است که وی با دانایی به اینکه اسلام دین حق و حقانیت و به بیان دیگر کامل‌ترین و برترین دین است، از آن خارج شود؛ یا همواره می‌داند مسئله‌ای از امور الزامی دین و مذهب است، آن را انکار کند.

۲.۲. رعایت موازین اسلامی و عدم سرپیچی از احکام خداوند

یکی دیگر از بنیان‌های نظم عمومی رعایت دستورهای خداوند است. عدم سرپیچی از دستورهای خداوند نیازمند تشکیل حکومت است. یکی از دلایل وجوب حکومت در نزد مسلمانان، حکم عقل به ضرورت آن برای حفظ نظم عمومی و جامعه اسلامی است.^۳ آیت‌الله سیستانی، از فقهای برجسته معاصر، از ادله اثبات ولایت فقیه در امور عامه را حفظ نظم عمومی و جلوگیری از اخلاف نظام می‌داند و در پاسخ به سؤالی درباره مطلق یا مقید بودن ولایت فقیه می‌گوید: «در امور عمومی که حفظ نظام اجتماعی بر آن متوقف است ولایت فقیه عادلانه به‌عنوان متصدی انجام امور عمومی نزد مردم، ثابت شده است.»^۴

امور حسبیه از احکام فقهی اسلام در ارتباط با اداره جامعه و امور ضروری آن است. امور حسبیه از قواعد دینی به‌شمار می‌رود که از همان صدر اسلام، رسول خدا و خلفای راشدین برای حفظ مصالح مسلمین، خود اداره آن را به عهده می‌گرفتند. بعداً سازمان حسبه به‌وجود آمد و فقها و حقوق‌دانان مسلمان از وجوب حسبه و ضرورت تأسیس آن سخن گفتند.^۵

امور حسبیه را چنین تعریف کرده‌اند: «امور حسبیه عبارت است از کارهایی که از نظر شارع مطلوب و از نظر زندگی اجتماعی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. تصدی امور مربوط به جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، فتوا، قضاوت، شهادت، رسیدگی به اموالی که صاحبانشان معلوم نیست. اموال قاصرین، مسائل مربوط به بهداشت عمومی و کلیه کارهایی که بدون آن

۱. قرشی، سید علی‌اکبر، *قاموس قرآن*، جلد ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱، ص ۱۱۴؛ عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، *تفسیر نورالتقلین*، جلد ۱، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ ه.ق، ص ۶۲۵.

۲. محقق حلی، جعفر بن حسن، *تسرایع الاسلام*، تهران: نشر استقلال، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ه.ق، ص ۳۲۵؛ مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، *تفسیر نمونه*، جلد ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۳۶۰.

۳. مصباح یزدی، محمدتقی، *بحثی ساده و کوتاه پیرامون حکومت اسلامی و ولایت فقیه*، تهران: سازمان تبلیغات، چاپ سوم، ۱۳۷۳، ص ۵۹.

۴. سیستانی، علی، *احکام الدین بین السائل و المجیب بی تاء الحلقه الرابعه*، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۰۱ ه.ق، ص ۷۶.

۵. هاشمی، محمد، *حقوق اساسی جمهوری اسلامی*، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ص ۲۴۲.

هرج و مرج و اختلاف در جامعه به وجود می‌آید، از امور حسبیه شمرده شدند.^۱ مهم‌ترین وظایف نهاد حسبه در اسلامی از این قرار بوده است: ۱- بازداشتن از کارهای ناشایست، ۲- ترازو و پیمانه، ۳- نرخ، ۴- تقلب در خرید و فروش، ۵- جلوگیری از باده‌گساری و کارهای نامشروع، ۶- نظافت شهرها، ۷- نصب و عزل قیّم، امور صغار، وصیت، ارث و برخی مسائل قضایی.^۲ حسبه رابطه تنگاتنگی با حفظ نظم عمومی دارد؛ به گونه‌ای که برای حفظ نظام سیاسی، اجتماعی مسلمانان این نهاد به وجود آمده است: «امور حسبیه اموری است که به یقین می‌توان گفت شارع مقدس راضی به وانهادن آنها به حال خود نیست و حتماً باید مسئولی عهده‌دار تصدی آنها شود. این موارد نیز در غیبت امام(ع) از جمله اختیارات ولی فقیه خواهد بود».^۳ براساس آنچه گفته شد، در آیات قرآن، رعایت موازین اسلامی و عدم سرپیچی از احکام خداوند از عناصر نظم عمومی است که لازمه این امر تأسیس حکومت اسلامی است.

۲.۳. وفای به عهد

در آیات قرآن، نظم در معاشرت و وفا به عهد و پیمان از نظر اسلام جزء عالی‌ترین فضائل انسانی به شمار می‌آید و باعث تحقق نظم عمومی می‌شود. مهم‌ترین سرمایه یک جامعه اعتمادی است که افراد به یکدیگر دارند و هر آنچه این اعتماد و هم‌بستگی را تقویت کند، مایه سعادت و پیشرفت جامعه است و هر کاری بر آن لطمه وارد کند، عامل شکست و هرج و مرج است. از جمله اموری که اعتماد عمومی و خصوصی را شکوفا می‌کند، وفای به عهد یا صدق در وعده است. خداوند، «صَادِقُ الْوَعْدِ» است و حضرت اسماعیل(ع) را نیز به این وصف می‌ستاید و می‌فرماید: «او در وعده‌هایش راست‌گو بود.» در آیه ۱ سوره مائده آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به قراردادهای خود پایبند باشید». کلام این آیه یک دستور عمومی، بر وفا نسبت به پیمان‌ها و قراردادهاست. در آیه ۱ سوره مائده آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید به عهد خود پایبند باشید». ظاهر این دستور عمومی که بر وفای نسبت به پیمان‌ها و قراردادهای تأکید کرده است، همه مصادیق آن است، از تعاملات مبتنی بر قرارداد میان افراد و اقشار گرفته تا آن دسته از مقررات که همگان در زندگی جمعی خود بر ضرورت آن تأکید می‌کنند.

گسست‌های اجتماعی و واگرایی زمانی رخ می‌نماید که افراد جامعه با یکدیگر پیمان و عهدی را نبندند و گرایش به همکاری برای رفع نیازها و خواسته‌ها کاهش یابد. در این صورت است که افراد جامعه به جای اینکه به یکدیگر پیوند بخورند با بیرون از جامعه خویش پیوند می‌خورند و همکاری و همگرایی میان درون و بیرون جامعه افزایش می‌یابد؛ به گونه‌ای که فروپاشی جامعه امری پذیرفتنی و طبیعی می‌شود. هر جامعه‌ای اگر بر وفای به عهد و پیمان‌های خویش پافشاری و اصرار داشته باشد و افراد آن مقید و پایبند به اصول اخلاقی چون وفای به عهد باشند، همگرایی و همکاری در میان افراد آن افزایش می‌یابد و وفای به عهد به عنوان عنصر قوام‌بخش جامعه عمل می‌کند. این گونه است که به جای همکاری‌های بیرون و درون، همکاری میان افراد جامعه و درون افزایش می‌یابد. آیات فوق نمونه‌های از بنیان نظم عمومی در قرآن کریم است که البته تمام این مصادیق در علم فقه مدنظر فقها قرار گرفته است و در حوزه حفظ نظم عمومی و منع اختلال در نظم عمومی، در ابواب مختلف فقه شاهد اظهار نظر فقها هستیم. این مطلب در مباحث بعدی همین فصل قابل ملاحظه است.

۱. عمید زنجانی، عباسعلی، *فقه سیاسی*، جلد ۱، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۶، ص ۲۶۷.

۲. هاشمی، پیشین، ص ۲۴۷.

۳. عمید زنجانی، پیشین، ص ۲۶۷.

۳. بنیان‌های نظم عمومی از منظر حقوقی

از آنجاکه نظم عمومی به مجموعه نیازهای بنیادین و اساسی تعریف می‌شود که برای عمل به منافع عمومی و صیانت از امنیت، آسایش و آرامش عمومی و حمایت از افراد ضروری است، لذا حفظ نظم عمومی و جلوگیری از اختلال در آن، مبنایی برای اطاعت از قوانین و مقررات است.^۱ بنابراین، عناصر سازنده نظم عمومی در نظام‌های حقوقی به‌طور خلاصه در این موارد قابلیت مطرح شدن را دارند.

۳.۱. امنیت و آسایش عمومی

«امنیت» اساسی‌ترین نیاز بشر است و به همین دلیل، تأمین یا حفظ آن نخستین وظیفه حکومت‌هاست. حکومت‌ها برای حفظ نظم عمومی و آرامش اجتماعی ناچار به وضع قواعدی‌اند تا با رعایت آنها روابط شهروندان به‌گونه‌ای تنظیم شود که هرکس بدون ایجاد تهدید برای امتیازها و ارزش‌های دیگران، از امتیازها و ارزش‌های خویش بهره‌گیرد.^۲ امنیت یا فارغ بودن از تهدید تجاوز یا آمادگی برای تهدیدات و خطرات در اشکال گوناگون آن، اعم از امنیت فردی و امنیت خانوادگی، که در آموزه‌های وحیانی مورد تأکید قرار گرفته است. امنیت اجتماعی به‌عنوان زیرساخت نظم عمومی در آموزه‌های وحیانی به شکل‌های گوناگون مورد توجه قرار گرفته و تأمین آن وظیفه بشریت دانسته شده است. پس نعمت امنیت ریشه در همه نعمت‌ها دارد؛ زیرا هرگاه امنیت از بین برود، سایر مسائل رفاهی و مواهب مادی و معنوی نیز به خطر خواهد افتاد.

بنابراین، امنیت عمومی به‌عنوان نخستین عنصر کلاسیک نظم عمومی، به‌معنای نبود هرگونه عوامل و خطراتی است که نظم مادی موجود در جامعه را برهم زند و موجب خسارات مالی یا جانی اشخاص شود و انجام اقداماتی به‌منظور پاسداری از یکپارچگی سرزمینی کشور، حفظ منافع مردم و پیشگیری از جرائم است.^۳ به‌بیان دیگر، تأمین امنیت عمومی درواقع شامل اقداماتی است که دولت به‌منظور حفظ تمامیت ارضی کشور، حفظ منافع شخصی افراد و حتی پیشگیری از جرائم انجام می‌دهد. برقراری نظم عمومی بیشتر متوجه امور مادی و صوری جامعه نظیر دفع توطئه علیه دولت، جلوگیری از ارتکاب جرم و تخلفات و ... است. علاوه بر این موارد، دولت موظف به اتخاذ تدابیر و اقداماتی در خصوص وقایع و حوادث طبیعی (مانند زلزله، سیل، حریق و ...) و حوادث غیرطبیعی (مانند حوادث رانندگی است.^۴

در نظام حقوقی ایران، نسبت به جرائمی که امنیت عمومی کشور را به خطر می‌اندازند، جرم‌انگاری صورت گرفته است. بر این اساس، در قانون مجازات اسلامی، مصادیق جرائم مخل امنیت عمومی و مجازات هریک از آنها ذکر شده است. به موجب ماده ۴۹۸ ق.م. مصوب ۱۳۷۵ (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده)، «هرکس با هر مرام، دسته، جمعیت یا شعبه جمعیتی بیش از دو نفر در داخل یا خارج از کشور تحت هر اسم یا عنوانی تشکیل دهد یا اداره نماید که هدف آن برهم زدن امنیت کشور باشد و محارب شناخته شود، به حبس از دو تا ده سال محکوم می‌شود. با توجه به آنچه ذکر شد،

۱. موسی‌زاده، ابراهیم، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۳، ص ۱۳۰.

۲. اسماعیلی، محسن و حسین امینی، «معناشناسی برخی از هنجارهای اسلامی در قانون اساسی با محوریت مفهوم موازین اسلامی»، *دوفصلنامه دانش حقوق عمومی*، دوره ۴، شماره ۱۱، ۱۳۹۴، صص ۲۴-۱.

۳. عباسی، پیشین، ص ۱۸۵.

۴. موسی‌زاده، رضا، *حقوق اداری*، جلد ۱ و ۲، تهران: میزان، چاپ هشتم، ۱۳۸۶، ص ۵۲.

مهم‌ترین مصادیق جرائم علیه امنیت عمومی کشور عبارت‌اند از:

الف) محاربه: شامل اسلحه کشیدن برای ترساندن مردم، برهم زدن امنیت از طریق سرقت مسلحانه و قطع‌الطریق، تشکیل یا اداره با عضویت در دسته یا جمعیت به قصد برهم زدن امنیت کشور (مواد ۴۹۸ و ۴۹۹ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، تبلیغ علیه نظام یا به نفع گروه‌های مخالف نظام (ماده ۵۰۰ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵).

ب) جاسوسی: شامل مطلع کردن اشخاص فاقد صلاحیت از اسرار یا اسناد یا تصمیمات راجع به سیاست داخلی یا خارجی کشور (ماده ۵۰۱ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، ورود به اماکن ممنوعه برای کسب اطلاع از اسرار سیاسی یا نظامی یا امنیتی (ماده ۵۰۳ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، جمع‌آوری اطلاعات طبقه‌بندی‌شده باهدف برهم زدن امنیت (ماده ۵۰۵ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، اخفای جاسوسان یا معرفی جاسوس به کشورهای بیگانه (ماده ۵۱۰ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵).

پ) توهین: شامل توهین به مقدسات اسلام و انبیا و ائمه طاهرين (ماده ۵۱۳ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، توهین به امام خمینی و مقام معظم رهبری (ماده ۵۱۴ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵).

ت) تخریب: شامل آتش زدن اموال به قصد مقابله با حکومت اسلامی (ماده ۶۷۵ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، اتلاف و سوزاندن اسناد دولتی (ماده ۶۸۱ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، نهب و غارت و اتلاف اموال به صورت جمعی (ماده ۶۸۳ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، تخریب جنگل‌ها، درختان و مراتع (ماده ۶۸۶ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵)، خرابکاری در وسایل و تأسیسات مورد استفاده عمومی به منظور اخلال در نظم و امنیت عمومی (ماده ۶۸۷ ق.م.ا مصوب ۱۳۷۵).

ث) اقدام برای جدا کردن قسمتی از قلمرو حاکمیت ایران: به موجب ماده ۲۰ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۰۹، «هر نظامی که به نحوی از انحاء برای جدا کردن قسمتی از قلمرو حاکمیت جمهوری اسلامی ایران یا برای لطمه وارد کردن به تمامیت ارضی یا استقلال کشور جمهوری اسلامی ایران اقدام نماید به مجازات محارب محکوم می‌شود».

اما نظام حقوقی ایران برای تأمین امنیت عمومی به عنوان یکی از عناصر سازنده نظم عمومی، ارگان‌ها و نهادهای مختلفی را در قوانین گوناگون پیش‌بینی کرده است، از جمله اصل ۱۴۳ قانون اساسی مقرر داشته است: «ارتش جمهوری اسلامی ایران پاسداری از استقلال و تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی کشور را برعهده دارد». با توجه به اصل یاد شده، حدود و ثغور کشور را بدون ابتکارات نظامی نمی‌توان به حال خود رها کرد. بنابراین، کشور باید مجهز به پیشرفته‌ترین ابزار و نیروی نظامی باشد تا در مواقع خطر، حراست و نگهبانی استقلال و تمامیت ارضی را تأمین کند.^۱

علاوه بر این، یکی دیگر از عناصر اساسی نظم عمومی، آسایش عمومی است که ارتباط تنگاتنگی با امنیت عمومی دارد. آسایش عمومی به مفهوم نبود هرگونه آزار و ناراحتی در جامعه است که از حدود متعارف و عادی زندگی در جامعه خارج باشد و جلوگیری از اقدامات مخل آسایش مردم را شامل شود.^۲ به بیان دیگر، تأمین آسایش عمومی به واسطه جلوگیری از ناهنجاری‌های اجتماعی و اقداماتی که مخل آسایش مردم است، نظیر مزاحمت‌ها، سروصداها و... تحقق می‌یابد.^۳ این عنصر نظم عمومی، طیف وسیعی از سازمان‌ها و نهادهای دولتی را دربر می‌گیرد که یکی از آنها «نیروی انتظامی» است که مطابق ماده ۳ قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، یکی از اهداف آن

۱. هاشمی، محمد، *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۳۳.

۲. عباسی، پیشین، ص ۱۸۹.

۳. موسی‌زاده، پیشین، ص ۵۲.

تأمین آسایش عمومی و فردی است. در این راستا، نیروی انتظامی وظیفه دارد تا از دعوای و نزاع‌ها جلوگیری، با مزاحمت‌ها و سروصدای زیاد در محیط کار، کوچه و معابر عمومی به‌ویژه در شب و تجمع و ازدحام در مکان‌های عمومی مقابله کند.^۱ در نظام حقوقی ایران، اقدام علیه بهداشت عمومی نیز در شمار مصادیق جرائم علیه آسایش عمومی پیش‌بینی شده است. تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده در این خصوص مقرر داشته است: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی با توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین، چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم می‌شوند» (ماده ۶۸۸ ق.م. مصوب ۱۳۷۵). جرائم علیه آسایش عمومی جرائمی‌اند که اعتماد عمومی را خدشه‌دار و جو ناامنی و بی‌اعتمادی ایجاد می‌کنند. برای مثال جرائمی نظیر جعل و تزویر، اعتماد عمومی را نسبت به صحت اسناد و اوراق بهادار و اسکناس‌ها، که از بنیان‌های اقتصادی یک جامعه‌اند، از بین می‌برند. از مهم‌ترین مصادیق جرائم علیه آسایش عمومی جعل، تزویر و قلب سکه است. از مصادیق جعل در قانون مجازات اسلامی می‌توان به جعل احکام، امضا، مهر یا فرمان و یا دستخط مقامات دولتی، جعل اسکناس و اوراق بهادار، جعل مدارک تحصیلی و ... اشاره کرد و از مصادیق قلب سکه می‌توان ساختن یا وارد کردن یا ترویج سکه تقلبی طلا و نقره را نام برد. بنابراین در حوزه جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی از جرائمی صحبت می‌شود که مستقیماً با امنیت ملی یا آسایش عمومی در ارتباط‌اند.

امنیت افراد دارای مقوله‌های متعدد و جلوه‌های مختلفی است. امنیت عمومی یکی از مهم‌ترین مقوله‌های مربوط به امنیت محسوب می‌شود. اهمیت مقوله امنیت عمومی به‌اندازه‌ای زیاد است که این امر به‌عنوان یکی از اهداف مشروع در کنار نظم عمومی، جهت محدود کردن اعمال برخی از حقوق و آزادی‌ها در نظام بین‌المللی حقوق بشر مورد شناسایی قرار گرفته است؛ زیرا امنیت عمومی با مصالح و منافع کل جامعه در ارتباط است و دولت‌ها می‌توانند برای حمایت از آزادی‌های کل جامعه، مانع برخی آزادی‌های فردی شوند. اصطلاح امنیت عمومی در اسناد حقوق بشری، غالباً در کنار اصطلاحاتی چون امنیت ملی، امنیت شخصی، نظم عمومی، اخلاق عمومی، سلامت (بهداشت) عمومی مشاهده می‌شود، ولی باوجود ارتباط بین این اصطلاحات از ابعاد مختلف، معانی و مفاهیم آنها با یکدیگر متفاوت بوده و هرکدام از آنها شرایط و ویژگی‌های خاص مربوط به خود را دارند.

۳.۲. موازین اسلامی

یکی از مسائلی که در اصول مختلف قانون اساسی ایران مورد تأکید قرار گرفته و همچنین، مبنایی برای توجیه محدودیت بر حقوق و آزادی‌هاست، مسئله موازین اسلامی است. در این خصوص، باید گفت که جمهوری اسلامی ایران در میان نظام‌های سیاسی، نظامی است که دین اسلام و مذهب شیعه جعفری اثنی‌عشری در تمام شئون آن رسمیت کامل دارد. در این نظام، دین و مذهب به‌عنوان علت وجودی تشکیل حکومت، رابطه تنگاتنگی با دولت دارند و نیز الگویی تمام‌عیار و مسلط برای کلیه تشکیلات و قوای عالی و اداره امور کشور از صدر تا ذیل محسوب می‌شود. با عنایت به نخستین اصل قانون اساسی که مقرر داشته است: «حکومت ایران جمهوری اسلامی است که ملت ایران،

۱. عباسی، پیشین، ص ۱۶۹.

براساس اعتقاد دیرینه‌اش به حکومت حق و عدل قرآن، در پی انقلاب اسلامی پیروزمند خود ... به آن رأی مثبت داد»، رسمیت اسلام و شیعه که در اصل دوازدهم این قانون بدان تصریح شده است، یک واقعیت اعتقادی و اجتماعی است که حفظ آن طبعاً خواست اکثریت ملت ایران بوده است.^۱

اما عبارت «موازین اسلامی» می‌تواند قابلیت تفاسیر متعددی را داشته باشد. به عبارت دیگر، پرسش این است که موازین اسلام و مبانی آن، بر چه اساسی بنا نهاده شده‌اند؟ آیا مقصود از موازین اسلام که به عنوان توجیهی برای محدودیت‌های آزادی در نظام حقوقی اسلام در نظر گرفته شده است، احکام اسلام است یا خیر؟

برای پاسخ دادن به این پرسش‌ها نیازمند تحقیق در مفهوم «موازین اسلامی» هستیم. از مشروح مذاکرات نمایندگان مجلس بررسی نهایی قانون اساسی ۱۳۵۸، به وضوح، اهمیت هنجارهای برتر اسلامی، به خصوص عنوان «موازین اسلامی»، از جهات مختلف دریافت می‌شود. مسائل مربوط به موضوع موازین اسلامی، در مذاکرات نمایندگان این مجلس عبارت است از منحصر بودن هنجار بالادستی در موازین اسلامی، لزوم ارجاع موازین اسلامی به مذهب شیعه اثنی عشری، ضرورت تعیین مرجع تشخیص موازین اسلامی، نسبت قوانین و مقررات مصوب با موازین اسلامی از حیث ابتدای بر آنها، با رعایت کامل آنها، مطابق با آنها، عدم مخالفت با آنها و عبارات مانند آن، درج موازین اسلامی در یک اصل یا تکرار در همه اصول، تفاوت موازین اسلامی با دیگر هنجارهای اسلامی از لحاظ شمول بر انواع مختلف قوانین و مقررات از جمله خود قانون اساسی.

بنابراین، در نظام حکومتی مبتنی بر ایدئولوژی جمهوری اسلامی ایران، یکی از مرزهای روشن محدودیت بر حقوق فردی، اخلال در مبنای عقیدتی جامعه است. باین حال، صرف وجود یا داشتن عقیده مخالف با نظام حکومتی، مستوجب عقوبت قانونی تلقی نمی‌شود و مناقشه صرفاً در زمانی محقق می‌شود که فرد مخالف بخواهد عقیده خود را با توسل به روش‌های غیرمجاز اشاعه داده یا ترویج کند. مثلاً هرگاه فردی بخواهد به مبانی دین غالب افراد تعرض کند یا بنیان‌های عقیدتی افراد جامعه را هدف قرار دهد، بدیهی است که در این مواقع، عمل مرتکب برخلاف نظم عمومی جامعه شمرده می‌شود و حاکمیت اجتماعی با آن به مقابله برمی‌خیزد. به عنوان مثال، در اسلام، اخلال در مبنای عقیدتی جامعه تحت عنوان حکم فقهی «ارتداد» مطرح می‌شود و مرتد درواقع کسی است که به اخلال در افکار و عقاید مسلمانان مبادرت ورزد. در این حالت، رسیدگی به عمل مجرمانه مذکور با تشریفات خاصی همراه است، اما همین امر می‌تواند موجباتی برای محدودیت بیشتر حقوق و آزادی‌ها در نظر گرفته شود. به عبارت دیگر، توجیه اینکه موازین اسلامی از عناصر نظم عمومی است، خود می‌تواند ایجادکننده محدودیت باشد؛ از جمله اینکه آموزش و پرورش رایگان حق همه ملت و تأمین وسایل آن وظیفه دولت است (اصل ۳۰ ق.). امروزه تعلیم و تربیت برای همگان امری حیاتی است؛ پس همه افراد اعم از غیرمسلمانان نیز همانند سایرین، حق برخورداری از امکانات آموزشی را به ترتیبی که قانون اساسی مقرر داشته است، دارند. بنابراین، هیچ‌یک از افراد ملت را، به هر فرقه یا گروهی که وابسته باشند، نمی‌توان از تحصیل بازداشت.^۲ بر این اساس، نهادی مثل وزارت آموزش و پرورش، با استناد به موازین اسلامی مندرج در کتاب‌های درسی که آموزش داده می‌شوند و به این بهانه که تحصیل همزمان غیرمسلمانان و اقلیت‌های دینی در مدارس مسلمانان ممنوع است و آن را خلاف نظم عمومی در قالب موازین اسلامی تلقی کند، نمی‌تواند از این طریق، حقوق و آزادی‌های افراد مذکور را محدود، مضیق و لغو کند.

۱. هاشمی، پیشین، ص ۱۶۷.

۲. هاشمی، پیشین، ص ۵۸۹.

۳.۳. مصالح عمومی

یکی از دیگر از موارد محدودکننده حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی، که به‌نوعی توجیهی در جهت مقوله نظم عمومی تلقی می‌شود، مصالح عمومی است. پرسش این است که مصالح عمومی چیست و چگونه می‌تواند موجهی برای تغایر با نظم عمومی تلقی شود؟

«مصالح عمومی» مرکب از دو واژه «مصالح» (جمع «مصلحت» و متضاد «مفسده») و واژه «عمومی» است. هر پدیده یا فعلی، چنانچه متصف به خیر باشد، دارای مصلحت و چنانچه متصف به شر باشد، دارای مفسده است. پدیده یا عمل خیر ناشی از وجود عینی با اعتباری حسنی است که مفید باشد و عمل شر نیز عین یا اعتبار قبیحی است که زیان‌آور تلقی شود. بنابراین، هر مصلحتی، دارای دو عنصر حسن و مفید بودن و هر مفسده‌ای ناشی از قبح و زیانمندی است. براساس این تعریف، روشن می‌شود که تفسیر مصلحت به پسندیده و خوب (حسن) یا تفسیر آن به منفعت، در حقیقت تعریفی تک‌بعدی و ناقص است؛ زیرا به هر عملی که فی حد نفسه خوب باشد، مصلحت گفته نمی‌شود، مگر آنکه مفید نیز باشد، چنان‌که به هر پدیده یا عمل سودمندی نیز مادام که پسندیده نباشد، مصلحت گفته نمی‌شود.^۱

«قاعده مصلحت» در فقه شیعه دارای معانی متعددی است که عبارت‌اند از: ۱. ضرورت حفظ نظام، حاکمیت اسلام و حراست از موجودیت دین؛ ۲. رعایت مصلحت عمومی در برابر مصالح فردی؛ ۳. مصلحت‌های رعایت شده در ضمن احکام کلی اسلام مانند مصلحت حفظ جان، مال و حیثیت افراد و مصلحت مصونیت عقل؛ ۴. قاعده نظم عمومی و رعایت نظام شایسته زندگی بشری؛ ۵. مصلحت‌هایی که شریعت اسلام راضی به ترک یا معطل گذاشتن آنها نیست و باید در حفظ آن کوشید.^۲

با توجه به آنچه گفته شد، «مصالح عمومی» عبارتی کلی، کش‌دار و قابل تفسیر است. در مقام مقایسه مصلحت با منفعت نیز می‌توان گفت که اولاً، از حیث مفهومی، دایره شمول مصلحت مضیق‌تر از منفعت است؛ چراکه مصلحت همه منفعت‌ها را دربر نمی‌گیرد، بلکه تنها منافعی را دربر می‌گیرد که در شرع، خوب و پسندیده باشند^۳ و شرع آنها را تأیید کرده باشد. ثانیاً، از حیث جغرافیایی، دایره شمول مصلحت گسترده‌تر از منفعت است؛ زیرا مصلحت (به‌ویژه در معنای شرعی آن) بیانگر اصول واحدی است و همه افراد نوع انسان را شامل می‌شود؛ در حالی که منفعت، به تناسب واحدهای سیاسی مختلف، معنا و مصادیق متنوعی به خود می‌گیرد. ثالثاً، از حیث مبنایی، منفعت یک مفهوم پوزیتیویستی است و معیارهایی صرفاً مادی و عینی دارد، در حالی که مصلحت (به‌ویژه در نگاه دروندینی) حاوی معیارها و ضوابطی فرامادی است.^۴

به‌هر حال، مصالح عمومی در نظام حقوقی ایران و به‌ویژه در قانون اساسی، به‌عنوان محدودکننده حقوق و آزادی‌ها به‌شمار می‌رود و می‌تواند توجیهی در برابر نظم عمومی نیز تلقی شود. به‌عنوان مثال، به‌موجب اصل ۲۸ ق.ا آمده است: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف ... و مصالح عمومی و ... نیست برگزیند ...». مصالح عمومی مذکور در اصل فوق بدان معناست که هیچ‌کس نمی‌تواند شغلی داشته باشد که شغلش مصالح عمومی را تهدید و در نتیجه، نظم عمومی را از این طریق مختل کند. مثلاً فردی نمی‌تواند شغل فروش اسلحه داشته و در کشور مبادرت به فروش اسلحه کند؛ زیرا شغل مذکور مصالح عمومی را به خطر می‌اندازد و موجب هرج‌ومرج در کشور می‌شود و در نتیجه، با نظم عمومی

۱. عمید زنجانی، عباسعلی، *قواعد فقه سیاسی*، جلد ۹، تهران: امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۹۳.

۲. همان، ص ۳۳.

۳. موسی‌زاده، ابراهیم، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۸۸، ص ۱۵۱.

۴. افتخاری، اصغر، «مصلحت شرعی و حاکمیت سیاسی»، *فصلنامه حکومت اسلامی*، دوره ۳، شماره ۹، ۱۳۷۷، صص ۱۲۴-۹۴.

در تضاد است. نمونه دیگری که می‌توان ذکر کرد، این است که یکی از خصایل اخلاقی بسیار ارزشمند انسان، امانت و امانت‌داری است و خیانت در امانت همواره مورد مذمت قرار می‌گیرد و گناهی نابخشودنی تلقی می‌شود. در این راستا، دیوان عالی کشور نیز در رأی وحدت رویه شماره ۵۹۱ مورخ ۱۳۷۳/۰۱/۱۶، با غیرقابل گذشت دانستن جرم خیانت در امانت، بیان داشته است: «خیانت در امانت از جرائم مضر به حقوق خصوصی و مصالح عمومی است. رضایت مدعی خصوصی یا استرداد شکایت موضوع حق الناس را در جرم مزبور منتفی می‌سازد، لیکن به ضرورت مصلحت جامعه و حفظ نظم عمومی تعزیر شرعی یا حکومتی مجرم لازم است. ازسوی دیگر، همین مصالح عمومی که توجیهی برای نظم عمومی تلقی می‌شود، می‌تواند موجباتی برای نادیده گرفتن حقوق و آزادی‌ها تلقی شود. به عنوان مثال، حق داشتن محیطی پاک برای زندگی سالم و نیز حق مالکیت، از اساسی‌ترین حقوق شهروندان محسوب می‌شوند. اما امروزه این حقوق با مخاطرات جدی مواجه شده‌اند؛ زیرا رشد بی‌رویه شهرها و تهدیدات زیست‌محیطی، با کشیده شدن صنایع آلاینده به حریم روستاها، این حقوق را تهدید می‌کنند. بر همین اساس، برای چاره‌جویی این معضل فزاینده (که با افزایش جمعیت شهری و تبدیل مداوم روستاها به شهر نیز همراه بوده است، باید طرح‌های هادی را به منظور توسعه شهرها و روستاها به اجرا گذارند و نهادهایی را متولی اجرای این طرح‌ها کنند. عملی کردن طرح‌های مذکور موجب می‌شود که در موارد عدیده‌ای، میان مالکیت اشخاص و مصلحت عمومی تعارضاتی به وجود آید. در این موارد، نهاد مجری نمی‌تواند با استناد به قاعده نظم عمومی، در قالب مصالح عمومی موجب تضییع حقوق مالکانه افراد شود.

۳.۴. بهداشت عمومی

بهداشت عمومی به عنوان یکی از عناصر کلاسیک سازنده نظم عمومی، به معنای نبود هرگونه عامل و خطری است که سبب بیماری شود و همچنین، شامل تأمین بهداشت است؛ یعنی اقدامات لازم به منظور بهبود کیفیت زندگی و تندرستی مردم، از جمله جلوگیری از شیوع میکروب‌ها و انجام مراقبت‌های درمانی. بدین منظور، نهادی مانند شهرداری موظف است دستور نظافت معابر را بدهد؛ بر کارخانه‌ها، آب‌ها و غذاهای عرضه شده در بازار و فروشگاه‌های مواد غذایی نظارت کند و از وقوع آتش‌سوزی، سیل، بهم‌ن و شیوع بیماری‌های همه‌گیر و واگیردار جلوگیری کند.^۱ به بیان دیگر، بهداشت عمومی، علم و هنر پیشگیری از بیماری‌ها، افزایش طول عمر و ارتقای سلامت افراد با کوشش‌های سازمان‌یافته جامعه است که از طریق یک رشته اقدامات نظیر بهسازی محیط، کنترل بیماری‌های واگیر، آموزش بهداشت، سازمان‌دهی خدمات بهداشتی و درمانی و پزشکی، بیماری‌یابی، تشخیص گروه‌های در معرض خطر بیماری و در نهایت تشخیص سریع و درمان به موقع و کامل بیماری‌ها شکل می‌گیرد. به طور کلی، در بهداشت عمومی اساس بیشتر تأکید بر جنبه‌های اجتماعی تندرستی است که هدف کلی آن تأمین شرایط لازم برای رفاه فردی و اجتماعی و اغلب فعالیت‌های آن مرتبط با امر پیشگیری و درمان است. بهداشت خوب، پایه و اساسی است که بر مبنای آن پیشرفت‌های اجتماعی شکل می‌گیرد.^۲

امروزه یکی از دغدغه‌های اصلی دولت‌ها، پیرامون بهداشت و سلامت جامعه است و دولت‌های حاکم با به کارگیری نظام‌های متفاوت بهداشتی و درمانی درصدد برطرف کردن نقایص بهداشتی‌اند؛ مثال نظام‌های بیمه‌ای یا تأمین اجتماعی از بزرگ‌ترین نظام‌هایی محسوب می‌شوند که در این حوزه مشغول به فعالیت‌اند. باید اذعان کرد حوزه بهداشت و سلامت

^۱ عباسی، پیشین، صص ۱۸۵-۱۸۴.

^۲ اسلامی‌تبار، شهریار، بهنام واعظ و افشین سلیمانی، «نگاهی اجمالی به تحولات بهداشت و جوانان»، فصلنامه مطالعات جوانان، دوره ۱، شماره‌های ۱-۲، ۱۳۸۱، صص ۱۷۳-۱۷۲.

تقریباً با تمام حوزه‌های دیگر از جمله نظم عمومی، رفاه همگانی، سیاست اجتماعی و غیره ارتباط تنگاتنگی دارد. به‌طور کلی در حوزه بهداشت دو روش وجود دارد: اول بهداشت عمومی و دوم مراقبت‌های پزشکی؛ دولت‌ها نسبت به این دو روش، منش‌های متفاوتی را اتخاذ نموده‌اند. برخی روش اول را تقویت و سرمایه‌گذاری می‌کنند و برخی روش دوم را. گفتنی است که بهداشت عمومی برنامه‌ای است برای پیشگیری از انواع بیماری‌های جسمی و روحی؛ درحالی‌که مراقبت‌های پزشکی اغلب در مقام درمان و مراقبت‌های بعد از درمان ظاهر می‌شود و سهم اندکی در پیشگیری از بیماری‌ها را دارد؛ پس نقش بهداشت عمومی نسبت به مراقبت‌های پزشکی در سلامت و بهداشت جامعه دوچندان است. همچنین با توجه به دامنه فعالیت‌های بهداشت عمومی، شاهدهیم که این حوزه بخش عظیمی از حوزه کلی بهداشت و سلامت را تحت پوشش قرار می‌دهد و نسبت به مراقبت‌های پزشکی جایگاه ویژه‌ای دارد.

۴. تعامل نظم عمومی و حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی

آنچه در رابطه حقوق و آزادی‌های شهروندان و نظم عمومی اهمیت دارد، همساز کردن این دو است، مسئله‌ای که می‌تواند نظام‌های سیاسی حقوقی را به واکنش‌های متفاوتی وادارد. از یک‌سو، حمایت مطلق‌گرایانه از نظم عمومی می‌تواند به توسعه و تقویت رفتارهای مستبدانه منجر شود و ازسوی دیگر، حمایت بی‌قیدوشرط از آزادی‌های فردی و گروهی نیز می‌تواند در مواردی به ایجاد اغتشاش بینجامد. بنابراین، بهترین راه‌حل این است که مقامات عمومی با مبنا قرار دادن حقوق و آزادی‌های شهروندان، فقط به‌قدر ضرورت و به‌صورت استثنایی مبادرت به اتخاذ اقدامات محدودکننده کنند.^۱ افزون بر آن، نظم عمومی همانند بسیاری از مفاهیم و اصول حقوق عمومی (نظیر منفعت عمومی)، براساس مقتضیات زمانی و مکانی ممکن است تعاریف متفاوتی به خود بپذیرد. این مسئله به‌ویژه در مواجهه با حقوق و آزادی‌های شهروندان نمود بیشتری می‌یابد و قابلیت تفسیر، تعبیر و استنباط‌های متفاوتی را در برابر حقوق و آزادی‌ها ایجاد می‌کند و محدودیت‌هایی را برای آنها به وجود می‌آورد، تا جایی که رابطه نظم عمومی با حقوق و آزادی‌ها را به چالش می‌کشاند.

گفتنی است که در قانون اساسی ایران، فقط در یک مورد عبارت «نظم عمومی» به‌کار برده شده و آن‌هم در اصل ۱۶۵ این قانون است که بیان می‌دارد: «محاکمات، علنی انجام می‌شود و حضور افراد بلامانع است، مگر آنکه به تشخیص دادگاه، علنی بودن آن منافی عفت عمومی یا نظم عمومی باشد یا در دعاوی خصوصی طرفین دعوا تقاضا کنند که محاکمه علنی نباشد».

اما این بدین معنا نیست که سایر معیارها و شروط هیچ ارتباطی به نظم عمومی ندارند، بلکه حقوق و آزادی‌های شهروندی مندرج در قانون اساسی جمهوری اسلامی که عمدتاً براساس معیارهایی همچون عدم مخالفت با اسلام، مصالح عمومی و حقوق دیگران و حقوق عمومی مورد تحدید واقع شده‌اند، مصادیق نظم عمومی به شمار می‌روند.

لذا نظم عمومی در اشکال متفاوت در قانون اساسی موجب تحدید حقوق شهروندان می‌شود که عبارت‌اند از: عدم اخلاص به مبانی اسلام و موازین اسلامی، عدم نقض استقلال، آزادی، وحدت ملی، عدم مخالفت با مصالح عمومی، عدم مخالفت با حقوق دیگران و عدم مخالفت با حقوق عمومی و منافی عفت عمومی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، هشت اصل به این امور اختصاص دارد که موضوع این اصول، شغل، آموزش، مسکن، تأمین اجتماعی، تعیین محل اقامت، حق تابعیت، منع سلب تابعیت، حق مالکیت و حق کسب‌وکار است.

^۱ گرجی، پیشین، ص ۱۰۷.

آن دسته از حقوق و آزادی‌های شهروندی که مربوط به کرامت انسانی‌اند در قانون اساسی بدون هیچ قید و شرطی بیان شده‌اند. کرامت انسانی فقط ارزش شایسته حمایت مطلق است که مشمول هیچ گونه استثنا و محدودیتی نمی‌شود.^۱ حقوقی مانند حق حیات، منع بردگی، منع شکنجه، حق داشتن عقیده (و نه اظهار آن) از جمله حقوق و آزادی‌های غیرقابل تحدید، غیرقابل تعلیق و بنیادین محسوب می‌شوند.^۲ به همین دلیل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز آن دسته از حقوق و آزادی‌های شهروندان را که مربوط به کرامت انسانی هستند بی‌قید و شرط بیان کرده است. حقوق و آزادی‌های بی‌قید و شرط بیشترین اصول قانون اساسی و حقوق شهروندی (یعنی حدود بیست اصل از حقوق و آزادی‌های شهروندی بی‌قید و شرط آمده است) را در برمی‌گیرد. اصل ۴۷ و ۳۳ به وسیله به حکم قانون محدود شده و در اصل ۴۱، سلب تابعیت ایرانی مشروط به درخواست خود فرد ذکر شده و در اصل ۲۸ حق بر شغل و آزادی اشتغال مشروط به عدم مخالفت با اسلام، مصالح عمومی و حقوق دیگران شده است.

با توجه به آنچه ذکر شد، در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که در قانون اساسی ایران مسائلی به عنوان محدودیت آزادی‌های شهروندان ذکر شده است که در موارد بسیاری می‌تواند فراتر از چهره کلاسیک عناصر نظم عمومی، چهره‌ای جدید را به این عرصه ببخشند که فرضیه مفهوم ایرانی نظم عمومی را تقویت می‌کند. به عبارت دیگر، می‌توان این مسائل را خطوط قرمز حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی ایران و توجیهاتی برای نظم عمومی در نظام حقوقی ایران دانست.

نتیجه‌گیری

متون فقهی و حقوقی بسیاری، در بردارنده واژه نظم عمومی است و تعریف‌های متعددی از آن به عمل آمده است، لیکن برای تشخیص مصادیق نظم عمومی ضابطه دقیقی ارائه نشده است. نقطه مشترک مذکور در این تعریف‌ها، ارتباط مفهوم نظم عمومی با منافع و مصالح عمومی جامعه است. از این رو، برخی از حقوق دانان، منافع عمومی را ضابطه تعیین قواعد امری می‌دانند و قوانینی را که به منظور حفظ منافع جمعی افراد یک جامعه وضع می‌شوند، قوانین دارای جنبه نظم عمومی و امری می‌نامند. بدیهی است که غالب قوانین جنبه اجتماعی دارد و مصلحتی عام در وضع آن، مدنظر قانون‌گذار بوده است.

تعریف نظم عمومی و مصادیق و عناصر آن می‌تواند با توجه به نوع هر جامعه سیاسی و نظام حقوقی آن، متفاوت و متغیر باشد. اسلام دارای آموزه‌هایی لازم برای طراحی نظریه امنیت، متناسب با اوضاع و احوال این عصر و زمان در تمام ابعاد آن از جمله معنوی، فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی، اقتصادی و حقوقی است. از منظر فقهی، امنیت، آسایش عمومی، عدم فساد و تفرقه در میان مردم، عدم سرپیچی از دستوره‌های خداوند و مواردی چون وفای به عهد بنیان‌های نظم عمومی در فقه است. در حقوق ایران نیز به تبع آموزه‌های فقهی، امنیت عمومی، مصالح و منفعت عمومی و بهداشت مهم‌ترین عناصر نظم عمومی است. افزون بر عناصر کلاسیک نظم عمومی نظیر امنیت عمومی، بهداشت عمومی و آسایش عمومی، با توجه به پیشرفت روزافزون زندگی بشری و مقتضیات روز، به نظر می‌رسد که نظم عمومی نیز قابلیت وسعت

۱. عبداللہی، محسن، «رویکردی پست‌مدرن به سه ضلع توسعه سیاسی دولت-جامعه مدنی-شهروندی»، نشریه سیاست، دوره ۴۲، شماره ۱، ۱۳۹۱، صص ۲۴۲-۲۲۵.

۲. قربان‌نیا، ناصر، **حقوق بشر و حقوق بشردوستانه**، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۳۹۳؛ قاری سید فاطمی، سید محمد، «حق حیات»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۵، شماره‌های ۳۱-۳۲، ۱۳۸۹، صص ۱۶۶-۱۴۹.

بیشتر و مصادیق متنوع‌تری را داشته باشد؛ به گونه‌ای که مواردی همچون کرامت و عزت انسانی و اخلاق حسنه و حتی زیبایی‌های عمومی مانند زیبایی فضاهای شهری را نیز می‌توان عنصر نظم عمومی دانست.

درخصوص تعامل نظم عمومی با حقوق و آزادی فردی و اجتماعی باید گفت که حقوق و آزادهای فردی و عمومی شهروندان از موضوعات مهم در قلمرو حقوق شهروندی است و گستره بحث آن در قلمرو حقوق اساسی از یک زاویه و حقوق بشر از زاویه دیگر قرار دارد. انسان با آنکه آزاد آفریده شده است، و طبق حقوق اساسی، برخوردار از انواع آزادی‌های فردی و عمومی است، این حق به این معنا نیست که با هیچ‌گونه عوامل تحدیدکننده‌ای مواجه نباشد. از یک سو یکی از اهداف محدودیت‌های حقوق شهروندی و حقوق بشر، حفظ نظم عمومی است. و از سوی دیگر بدون وجود امنیت و نظم عمومی نمی‌توان از اعمال و اجرای حقوق شهروندی در یک جامعه سخن به میان آورد.

براساس آنچه گفته شد، میان نظم عمومی و حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی نوعی تقابل و تعارض موجود است؛ به این صورت که در مقام برقراری نظم عمومی براساس منافع اجتماعی و ایجاد نظام‌های مختلف سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و غیره حقوق شهروندان در معرض تهدید قرار می‌گیرد. در واقع، نه تنها همپوشانی بین دو مفهوم نظم عمومی و حقوق شهروندی وجود ندارد، بلکه فراتر از تباین رابطه تقابل نیز وجود پیدا می‌کند. بر همین اساس لازم است دید وسیع نسبت به حقوق شهروندی را لحاظ کنیم؛ یعنی آن را مجموعه حقوق و تکالیف متقابل دولت و فرد بینگاریم (و نه فقط حقوق فرد در برابر دولت). در این صورت رابطه این دو عموم خصوص بوده و در مقام تداخل این دو نیاز به اولویت‌بندی وجود خواهد داشت.

منابع

فارسی

کتاب

۱. احمدی واستانی، عبدالغنی، *نظم عمومی در حقوق خصوصی*، تهران: روزنامه رسمی، چاپ اول، ۱۳۴۱.
۲. الماسی، نجادعلی، *تعارض قوانین*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ پنجم، ۱۳۷۸.
۳. الماسی، نجادعلی، *تعارض قوانین*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ هفتم، ۱۳۷۹.
۴. امامی، سید حسن، *حقوق مدنی*، جلد ۴، تهران: اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۶۸.
۵. حسینی، علی، *نظم عمومی و حاکمیت قانون در اسلام*، قم: سلوک جوان، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
۶. زاهدی اصل، محمد، *مبانی مددکاری اجتماعی*، تهران: علامه طباطبائی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۷. سلجوقی، محمود، *حقوق بین‌الملل خصوصی*، جلد ۲، تهران: میزان، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
۸. عباسی، بیژن، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
۹. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، *تفسیر نورالتقلین*، جلد ۱، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ ه.ق.
۱۰. عمید زنجانی، عباسعلی، *قواعد فقه سیاسی*، جلد ۹، تهران: امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۸۴ ه.ق.
۱۱. عمید زنجانی، عباسعلی، *فقه سیاسی*، جلد ۱، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۶ ه.ق.
۱۲. قربان‌نیا، ناصر، *حقوق بشر و حقوق بشردوستانه*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۷.
۱۳. قرشی، سید علی اکبر، *قاموس قرآن*، جلد ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
۱۴. کاتوزیان، ناصر، *گامی به سوی عدالت*، جلد ۱ و ۲، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی، چاپ اول، ۱۳۸۷.
۱۵. گرجی، علی اکبر، *مبانی حقوق عمومی*، تهران: جنگل، چاپ دوم، ۱۳۸۸.

۱۶. محقق حلی، جعفر بن حسن، *تسرایع الاسلام*، تهران: استقلال، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی، *بحثی ساده و کوتاه پیرامون حکومت اسلامی و ولایت فقیه*، تهران: سازمان تبلیغات، چاپ سوم، ۱۳۷۳.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، *تفسیر نمونه*، جلد ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۱۹. منصوریان، مصطفی، *آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی (بررسی مفهوم نظم عمومی)*، تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
۲۰. موسی‌زاده، ابراهیم، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۲۱. موسی‌زاده، ابراهیم، *حقوق اداری*، تهران: دادگستر، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۳.
۲۲. موسی‌زاده، رضا، *حقوق اداری*، جلد ۱ و ۲، تهران: میزان، چاپ هشتم، ۱۳۸۶.
۲۳. هاشمی، محمد، *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۲۴. هاشمی، محمد، *حقوق اساسی جمهوری اسلامی*، جلد ۱، تهران: میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۱.

مقاله

۲۵. اسلامی تبار، شهریار، بهنام واعظ و افشین سلیمانی، «نگاهی اجمالی به تحولات بهداشت و جوانان»، *فصلنامه مطالعات جوانان*، دوره ۱، شماره‌های ۲-۱، ۱۳۸۱، صص ۱۸۸-۱۷۲.
۲۶. اسماعیلی، محسن و حسین امینی، «معناشناسی برخی از هنجارهای اسلامی در قانون اساسی با محوریت مفهوم موازین اسلامی»، *دوفصلنامه دانش حقوق عمومی*، دوره ۴، شماره ۱۱، ۱۳۹۴، صص ۲۴-۱.
۲۷. افتخاری، اصغر، «مصلحت شرعی و حاکمیت سیاسی»، *فصلنامه حکومت اسلامی*، دوره ۳، شماره ۹، ۱۳۷۷، صص ۱۲۴-۹۴.
۲۸. حبیب‌زاده، محمدجعفر، «رژیم قانونی بودن حقوق کیفری (عامل مؤثر بر رشد و توسعه)»، *مجله حقوقی و قضایی دادگستری*، دوره ۶۲، شماره ۲۳، ۱۳۷۷، صص ۵۶-۳۱.
۲۹. حدادی، مهدی، «مقایسه مفهوم و کارکرد نظم عمومی در نظام حقوق بین‌الملل بانظم‌های حقوق ملل»، *فصلنامه حقوق خصوصی*، دوره ۷، شماره ۱۶، ۱۳۸۹، صص ۱۸۴-۱۵۷.
۳۰. عبداللهی، محسن، «ویکردی پست‌مدرن به سه ضلع توسعه سیاسی دولت-جامعه مدنی-شهروندی»، *نشریه سیاست*، دوره ۴۲، شماره ۱، ۱۳۹۱، صص ۲۴۲-۲۲۵.
۳۱. قاری سید فاطمی، سید محمد، «حق حیات»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره ۵، شماره‌های ۳۱-۳۲، ۱۳۸۹، صص ۱۶۶-۱۴۹.

پایان‌نامه

۳۲. بیات کمیتکی، مهناز، «ارزیابی مصلحت عمومی در قوانین اساسی مشروطه و جمهوری اسلامی ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵.
۳۳. مدنیان، غلامرضا، «نظم عمومی در حقوق اسلامی ایران»، رساله دکتری، تهران: مجتمع آموزش عالی، ۱۳۹۰.

عربی

کتاب

۳۴. سیستانی، علی، *احکام الدین بین السائل و المجیب بی تاء الحلقه الرابعه*، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۰۱ ه.ق.

References

Books

1. Abbasi, Bijan, *Administrative Law*, Tehran: Dadgostar, Second Edition, 2011. (In Persian)
2. Ahmadi Vaasetani, Abdolghani, *Public Order in Private Law*, Tehran: Official Gazette, First Edition, 1962. (In Persian)
3. Almasi, Nejad Ali, *Conflict of Laws*, Tehran: University Publishing Center, Seventh Edition, 2000. (In Persian)
4. Almasi, Nejad Ali, *Conflict of Laws*, Tehran: University Publishing Center, Fifth Edition, 1999. (In Persian)
5. Amid Zanjani, Abbas Ali, *Political Jurisprudence*, Volume 1, Tehran: Amir Kabir, 1946. (In Persian)
6. Amid Zanjani, Abbas Ali, *Principles of political jurisprudence*, Volume 9, Tehran: Amir Kabir, First Edition, 1964. (In Persian)
7. Arusi Howeyzi, Abd-e-Ali Ibn Jom'eh, *Tafsir Noor al-Thaqalayn*, Interpretation of Noor al-Thaqalayn, Volume 1, Qom: Esmaeiliyan, Fourth Edition, 1994. (In Persian)
8. Emami, Sayyed Hassan, *Civil Law*, Volume 4, Tehran: Islamic, Third Edition, 1989. (In Persian)
9. Ghorban-Nia, Nasser, *Human Rights and Humanitarian Law*, Tehran: Institute of Culture and Islamic Thought, First Edition, 2008. (In Persian)
10. Gorji, Ali Akbar, *Foundations of Public Law*, Tehran: Jungle, Second Edition, 2009. (In Persian)
11. Hashemi, Mohammad, *Human Rights and Fundamental Freedoms*, Tehran: Mizan, First Edition, 2005. (In Persian)
12. Hashemi, Mohammad, *Constitutional Law of the Islamic Republic*, Volume 1, Tehran: Mizan, Second Edition, 2002. (In Persian)
13. Hosseini, Ali, *Public Order and Rule of Law in Islam*, Qom: Young Behavior, Third Edition, 2007. (In Persian)
14. Katouzian, Nasser, *A Step Toward Justice*, Volumes 1–2, Tehran: Faculty of Law and Political Science, First Edition, 2008. (In Persian)
15. Makarem Shirazi, Nasser, et al. *Standard Interpretation*, Volume 4, Tehran: Islamic Book House, First Edition, 1995. (In Persian)
16. Mansourian, Mostafa, *Introduction to Concepts of Public Law (Study of Public Order Concept)*, Tehran: Guardian Council Research Institute, Fourth Edition, 2005. (In Persian)
17. Mesbah Yazdi, Mohammad Taghi, *Simple and Concise Discussion on Islamic Government and Guardianship of the Jurist*, Tehran: Islamic Propagation Organization, Third Edition, 1994. (In Persian)
18. Mohaghegh Helli, Jafar Ibn Hassan, *Islamic Sharia*, Tehran: Esteghlal, Second Edition, 1988. (In Persian)
19. Mousa-Zadeh, Ebrahim, *Administrative Law*, Tehran: Dadgostar, 13th Edition, 2014. (In Persian)
20. Mousa-Zadeh, Ebrahim, *Administrative Law*, Tehran: Dadgostar, Second Edition, 2009. (In Persian)
21. Mousa-Zadeh, Reza, *Administrative Law*, Volumes. 1–2, Tehran: Mizan, Eighth Edition, 2007. (In Persian)
22. Qorashi, Sayyed Ali Akbar, *Quran Dictionary*, Volume 2, Tehran: Islamic Book House, Sixth Edition, 1992. (In Persian)
23. Saljoughi, Mahmoud, *Private International Law*, Volume 2, Tehran: Mizan, Third Edition, 2003. (In Persian)
24. Sistani, Ali, *The Rulings of Religion Between the Questioner and the Respondent, Part Four*, Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1980. (In Arabic)

25. Zahedi Asl, Mohammad, *Foundations of Social Work*, Tehran: Allameh Tabataba'ei, First Edition, 2002. (In Persian)

Articles

26. Abdollahi, Mohsen, "A Postmodern Approach to the Triad of Political Development: State–Civil Society–Citizenship", *Journal of Politics*, Volume 42, Issue 1, 2012, PP 225–242. (In Persian)
27. Eftekhari, Asghar, "Shari'a-Based Expediency and Political Sovereignty", *Islamic Government Quarterly*, Volume 3, Issue 9, 1998, PP 94–124. (In Persian)
28. Eslami Tabar, Shahrirar, Behnam Va'ez and Afahin Soleymani, "A Brief Look at Youth and Health Developments", *Quarterly Journal of Youth Studies*, Volume 1, Issues 1–2, 2002, PP 172–188. (In Persian)
29. Esmacili, Mohsen and Hossein Amini, "Semantic Analysis of Some Islamic Norms in the Constitution with Emphasis on the Concept of Islamic Principles", *Bi-Quarterly Journals of Public Law Knowledge*, Volume 4, Issue 11, 2015, PP 1–24. (In Persian)
30. Ghari Sayyed Fatemi, Sayyed, Mohammad, "The Right to Life", *Journal of Legal Research*, Volume 5, Issues 31–32, 2010, PP 149–166. (In Persian)
31. Habib-Zadeh, Mohammad Jafar, "The Principle of Legality in Criminal Law: A Factor in Legal Development", *Justice Legal and Judicial Magazine*, Volume 62, Issue 23, 1998, PP 31–56. (In Persian)
32. Hadadi, Mehdi, "Comparison of the Concept and Function of Public Order in International Law and National Legal Systems", *Private Law Quarterly*, Volume 7, Issue 16, 2010, PP157–184. (In Persian)

Thesis

33. Bayat Komiteki, Mahanaz, "Evaluation of Public Interest in the Constitutional and Islamic Republic of Iran Constitutions", Master's Thesis, *Tehran: Shahid Beheshti University*, 2006. (In Persian)
34. Madanian, Gholam Reza, "Public Order in Iranian Islamic Law", PhD Thesis, *Tehran: Higher Education Complex*, 2011. (In Persian)